

EMEVİLERDEN HALİFE ABDÜLMELİK BİN MERVAN ADINA KESİLMİŞ EŞSİZ BİR KURŞUN MÜHÜR

İBRAHİM ARTUK

Nümizmat

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde kazı, satın alma veya hediye yolu ile toplanan kurşun mühürlerin çoğu Bizans pek az bir kısmı Arap ve Osmanlı devirlerine aittir. Bunlardan Bizans kurşun mühürlerinin büyük bir kısmı İstanbul ve civarında, ya bina temellerinden veya şiddetli bir lodostan sonra sahile atılan kuşlar arasından elde edilmiştir. Bu kurşun mühürler arasında bir yüzünde Arap diğer yüzünde Yunanca yazı ve resimleri havi olanları da vardır.

Arap kurşun mühürlerinin büyük bir kısmı Suriye ve Mezopotamya'da bulunmuş olup halen Müzemizde bulunanlarının ekserisi satın alınmıştır. Bunlar, Emevi, Abbasi, Dilef, Buveyh, كاكويه Memlûk ve Osmanlılar zamanında, mektuplarda, gümrük resimlerinde, resmî evrakta, caliyeye denilen ehl-i zimmetin tekâlûfünde yani bir nevi verginin alınması hususunda torba veya değerli emanetleri kurşunlandırmak suretiyle kullanılmıştır.

Tanınmış Nümizmatlardan Stickel'in İslâmî kurşun mühürleri hakkında önemli bir yazısı vardır ¹. İkinci yazıyı Fransız âlimlerinden P. Casanova yazmıştır ². Üçüncü yazı Müzemizin kurşun mühürlerini tasnif eden rahmetli Bay Halil Edhem tarafından kaleme alınmıştır ³. Halil Edhem bu mühürleri tasnif ederken bilhassa Casanova'nın eserinden faydalanmıştır. Casanova'ya göre dünya koleksiyonlarında tarihî bakımdan en eski Arap kurşun mührü Clermont Ganneau'nun koleksiyonunda olup Emevî halifelerinden

¹ Stickel, Neuentdeckte kufische Bleisiegel und verwandtes, Zeitschrift d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch. B. XX, 1866, Pg. 336.

² P. Casanova, Sceaux arabes en Plomb, Revue Numismatique, 3 série, T. 12, 1894 s. 97.

³ Halil Edhem, Müze-i Hümayun Kurşun Mühürleri Kataloğu Kostantiniye 1321.

Hişam bin Abdülmelik (105—125) 724—743 zamanına aittir. Halil Edhem ise en eski kurşun mührün Abbasilerin ikinci halifesi Ebu Cafer Abdullah el-Mansur'a (136—158) 754—775 aidiyetini yazmıştır.

Bu kolleksiyona eklenecek mühim bir parça da: Filistin'e tabi Yafe'de Ebu Şuşa civarında Tel-Cezir ⁴ kalıntılarında 1903'de İngiliz hafirlerinden M. Mac-Alister tarafından yapılan kazıda ⁵, Beni İsrail devrine ait eserler arasında, Müze envanter defterinin 2250 sıra numarasında yer almış olan 11,5 santimetre kutrunda ve 337 gram ağırlığında bir Arap kurşun mührüdür. Bu nevi mühürlerin birkaçı istisna edilirse hemen ekserisinin bir tarafında yazı vardır.

Mührün ön yüzünde : bir daire içinde büyük bir A harfi görülmektedir. Bunun sağında küçük bir daire içinde: *Levha I*

لمبدالله

عبدالملك

امير المو

نين

Solunda yine küçük bir daire içinde :

لمبدالله

عبدالملك

امير المو [و]

نين

yazıları okunmaktadır.

Bunlara toplu bir halde şöyle mâna verilebilir: “Tanrının kulu Emirilmü’minin Abdülmelik’indir”.

Büyük dairenin dışında ve mührün etrafında kûfi hatla

لااله الاالله وحده لا شريك له محمد رسول الله

yazılıdır. A harfinin alt tarafında karşılıklı durmuş deve kuşuna benzer iki kuş görülmektedir.

Arka yüzünde: *Levha II.*

Ortada : فلسطين Filistin kesim yeri yazısı okunmaktadır.

Alt kısmında للاللاللاللاللاللال dir. süsleri vardır. Bunların altında

تل جزر : بفتح جيم و تقديم الزاي حصن من اعمال فلسطين مراد الاطلاع على الاسماء الامكنة والبقياع ⁴ cild I, s. 211. Bu değerli kolleksiyon maalesef bugün Müze İdaresinin ihmali yüzünden toz haline gelmiş bulunmaktadır.

⁵ Aziz Ogan, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve 1874'den itibaren yapılan hafriyat, Bühraneddin matbaası, 1938 s. 48.

karşılıklı iki aslan mücadele halindedir. Hayvanların alt kısmında

nakşî görülmektedir. Bu yüzün kenarlarında kabartma halinde üzüm salkımına benzer süsler vardır.

Mühürde telin geçmesi için iki delik görülmektedir. Bunlardan birisi tam ortada diğeri ise kenarı süsleyen kabartma halindeki üzüm salkımının altındadır.

İki tarafı yazılı olan bu nevi mühürler sikke kalıpları gibi kalıplarla basılmışlardır.

Tarihi araştırma :

Yukarıda kitabesini okuduğumuz kurşun mührün sahibi Emevi halifelerinden Abdülmelik bin Mervan bin el-Hakem (65—86) 685—705'dir. Mühür tarihsizdir, buna mukabil halife ve basım yeri olan Filistin açıkça okunmaktadır. Bilindiği gibi o devirde Filistin evvelâ Emevilerin bilâhare Abbasilerin önemli ordugâhlarından biri sayılıyordu. Batı tarafından Şam ordugâhlarının ilki idi. Mısır cihetinden (رفح) kuzeyden (الجون) ile çevrilmiştir. Yafa, Eriha, Beytilahım, Gazze, بحرلوط، غوريسان - بيسان - شراة، بحيرة منته - alçak arazisi. Nablus bu ordugâh içindedir. Filistin'in idare merkezi Remle'dir ⁶.

Abdülmelik bin Mervan zamanında Şam kıta'sının vergisi 1.720.000 dinar tutuyordu. Bu miktarın 350|000'i Filistin'in vergi gelirini teşkil ediyordu.

Mühürün Abdülmelik bin Mervan'a aidiyeti İslâmî Nümizmatik tarihi bakımından ciddi önemlidir. Umumiyetle sikkenin ıslahı Abdülmelik bin Mervan zamanında olmuştur. Arapların cahiliyet devrinde İran'da (طبرية عتق) (بنليه) (سوداء وافية) denilen sikkelerle, Bizans'ın (هرقلية) veya Kayseriye denilen altın sikkeleri kullanılırdı. Bir taberi dirhem 8 ve bir Bağli dirhem 4 denktir. Bazıları bunun aksini yani Bağli dirhem 8, taberi dirhem 4 denktir diye iddia ederler. Her 10 dirhem in ağırlığı 6 miskaldı. Miskalin vezni ise 22 kırat tan bir habbe eksikti ⁷.

Abdülmelik sikke, vezin ve kileler üzerinde değişiklikler yaparak yeni dinar ve dirhemleri hicretin 76 ncı senesinde modern bir şekilde kesdirdi ⁸. Dınarı 22 kırat tan bir habbe eksik, dirhemi ise 15 kırat

⁶ Cürcü Zeydan-Zeki Mugamız, Medeniyet-i İslâmiye tarihi cild 2, s. 45.

⁷ Makrizi, El-nukud el-Kadime vel-İslâmiye s. 3.

⁸ Ebu Cafer Mehmed bin Cerir el-Taberi والملوك والرسائل تاریخ الرسل و الملوك cüz III, s. 938; İbnü'l-esir التاریخ الكامل فی التاریخ cild IV, s. 202.

ağırlığında yaptı. Halifeyi sikke basdırmağa teşvik eden vak'alardan, biri de karatis denilen kâğıtlar meselesi idi. Bunlar Anadolu'ya Mısır'dan gelir ve Araplar da dinarları Anadolu'dan tedarik ederlerdi. Halife ilk defa olarak mektupların başına ıhlâs-ı şerifi, sonuna Peygamber Efendimizin ismini koydurdu. Bu hal Bizans imparatorunu kızdırdı. Halifeye yazdığı mektupta bu adetin bırakılmasını, aksi halde sikkelerimizde Peygamberinizin ismini kederleneceğiniz şekilde yazarız diye tehdit edilmişti⁹. O zaman halife, Halid bin Yezid bin Muaviye'yi çağırarak imparatorun mektubunu gösterdi. Halid "Ya Emirilmü'minin bunda endişe edilecek hal yoktur, rum dinarlarının tedavülünü yasak ve yeniden sikke basdırırsınız" dedi. Halife tarafından basılması kararlaştırılan yeni dirhemleri ilk defa basan Teyma'lı yahudi Sumeyr olmuştur¹⁰.

Halife Abdülmelik, yalnız sikkeler de yaptığı bu değişiklikle kalmadı, aynı zamanda muhtelif emanetleri, türlü yerlerden toplanan haraç, meküs gibi vergiler için kurşun mührü çıkardı ve bu mührün üzerinde kelime-i Tevhidin yazılmasını kabul etmiş oldu.

İki taraflı olan bu kurşun mührün resmi evrakta kullanıldığına şüphem yoktur, zira üzerinde parşümen izleri görülüyordu. Bu gibi mühürlerin muhtelif yerlerde kullanıldığına dair müverrih Mesu'dî tuhaf bir vaka anlatıyor: "İsfahan ahâlisi hükûmete verilmesi lâzım gelen senelik vergilerini vermekten imtina etmiş, bunun üzerine şehrin valisi bunların ileri gelenlerini toplamış ve bunlardan birinin başını kesdirerek felân oğlu felân borcunu ödedi cümlesini yazup başının üzerine asdırdı ve başını bir torbaya koyarak torbayı mühürledi"¹¹. Bu fıkra bize bu gibi mühürlerin bilhassa resmî işlerde kullanılmış olduğunu gösteriyor.

Mührün üzerinde görmüş olduğumuz A harfi, kanaatımıza göre, halife adının ilk harfidir. İki aslan motifi ise pek eski devirlerde bir senbol olarak kullanılmıştır. Onu bilhassa kiralık, kuvvet ve cesaret timsali olarak şarkta ve bilhassa Baktriya'dan itibaren Mısır Habeşistan, İran, Mezopotamya, Ermenistan, Küçükasya, Suriye ve

⁹ Taberi aynı eser, cüz III, s. 938; İbnü'l-esir cild III, s. 202; Ebu'l-Mahasın الزاهرة في اخبار ملوك مصر والقاهرة cild I, s. 195; Makrizi s. 6; Kemaleddin el-Demiri حياة الحيوان cild I, s. 56.

¹⁰ Makrizi aynı eser, s. 6; Ebu'l-Abbas Ahmed El-Kalkaşandi صبح الاعشا Kahire 1913, cild I, s. 425.

¹¹ Mes'udi مروج الذهب cild V, s. 393.

Abdülmelik bin Mervan adına kesilmiş bir kurşun mühür.

Filistin gibi yerlerde görüyoruz. Hitit, Asur, Sasani ve Ermeni eserlerinde hattâ Roma şehrinin kurulu'nun ilk senelerinden itibaren arslan motiline raslanmaktadır ¹². Bazı sikkelerde arslan motifi güneşle birlikte kullanılmış, bu şir Hurşit menşei eski Mezopotamya medeniyetlerine kadar çıkan bir an'anedir ki bunun astrolojik mahiyeti E. Herzfeld ve E. Drouin gibi âlimler tarafından açıklanmıştır ¹³.

Türkler bir saray yaptırmak istedikleri zaman giriş kapısının iki tarafına birer arslan koyarlardı. Ahmed bin Tolon 9 uncu yüzyılda yaptırdığı Kataya kalesinin 7 kapısından biri üzerinde karşılıklı iki arslan kabartması yaptırmıştı. Tarihçi Makrizi buna Babüsseb'a diyor ¹⁴. Hülâsa arslan ve deve kuşları motiflerini hukukî timsal değil, ancak bir san'at motifi olarak kabul etmek zaruretindeyiz.

¹² Yakub Artin Paşa, Contribution A L'Étude du Blason en Orient, Londres 1902 s. 59.

¹³ E. Drouin (Les Symboles Astrologiques sur les monnaies de Perse, gazette Belge de Numismatique 1901; E. Herzfeld der Thron des Khosro, Jahrb. d, Pr, Kunstsammlungen 1920 s. 123.

¹⁴ El-Makrizi مواعظ الاعتبار بذكر الخطط والآثار cild I, s. 314-316.

